

- назва й версія драйверів пристроїв введення та виведення;
- вид, найменування й версія програмного забезпечення;
- назви процедур оброблення, їх параметри.

Для кримінального процесу важливий особливий порядок використання зображень. Зображення при їх одержанні й обробленні зберігаються окремо, у різних файлах. Одержані в результаті аналого-цифрового перетворення зображення повинні зберігатися у файлі, який захищається від запису. Усі подальші зміни, включаючи цифрове оброблення зображення, можуть бути збережені в інших файлах. Це необхідно робити після закінчення кожного етапу оброблення. У суді це допомагає проілюструвати хід дослідження, слугує гарантією відсутності фальсифікації, є зручним для контролю за помилками.

Цифрові зображення можуть зберігатися на різних носіях. При використанні оптичних носіїв типу CD-ROM зображення, записані на них, уже не можуть бути змінені. Після заповнення диск вилучається з пристрою запису та йому надається ресстраційний номер. У файлі із зображенням у вигляді службової інформації можуть також зберігатися параметри зображення, умови зйомки й оброблення. Зображення завжди може бути скопійовано з диска в комп'ютер для оброблення або одержання жорсткої копії.

Отже, впровадження в практику боротьби зі злочинністю комп'ютерних засобів фіксації та дослідження різних об'єктів є одним із заходів удосконалення цієї діяльності. Однак для її успішної реалізації необхідно вирішити низку процесуальних і організаційних питань їх застосування в кримінальному судочинстві. Це у свою чергу дозволить одержувати високоякісну інформацію в процесі фіксації й дослідження об'єктів при проведенні слідчих дій і судових експертиз, виключати сумніви в їх достовірності, що виникають на досудовому слідстві та при судовому розгляді кримінальних справ, ефективно вирішувати завдання, які стоять перед експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ на сучасному рівні розвитку науки й техніки.

В. О. Яремчук, аспірант кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

ФУНКЦІЇ ТА ФОРМИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

Розглянуто форми та функції, які виконує спеціаліст під час проведення слідчих дій, можливість спеціаліста здійснювати діяльність, не враховуючи вказівок слідчого, і доцільність слідчого самостійно застосовувати спеціальні знання, не звертаючись за допомогою до спеціаліста.

Рассмотрены формы и функции, которые осуществляет специалист при проведении следственных действий, возможность специалиста осуществлять свою деятельность, не учитывая указаний следователя, и целесообразность следователя самостоятельно использовать специальные знания, не обращаясь за помощью к специалисту.

Необхідність залучення спеціалістів до проведення слідчих дій як однієї з основних форм використання спеціальних знань викликана потребами практики. Розширення меж використання спеціальних знань обумовлено двома чинниками: 1) кількісним зростанням і ускладненням злочинності; 2) розвитком технічних, природничих, гуманітарних знань, що полягає як у їх поглибленні в різних галузях науки й техніки, так і у виникненні нових наукових напрямів¹. Для ефективного залучення спеціалістів до слідчих дій практичним працівникам необхідно розуміти функції та форми діяльності спеціалістів.

Проблемам участі спеціаліста в розслідуванні злочинів приділялась значна увага в криміналістиці². Разом із тим недостатньо розглядалися функції спеціалістів і форми участі спеціалістів, залучених до проведення слідчих дій.

Предметом дискусії виступає питання щодо можливості слідчого самостійно використовувати спеціальні знання, здійснювати функції спеціаліста при проведенні слідчих дій. Так, В. В. Циркаль, О. О. Закатов і Ю. М. Оропай виділяють таку окрему процесуальну форму використання спеціальних знань, як застосування слідчим самостійно спеціальних знань³. Б. В. Романюк вважає, що «без застосування слідчим самостійно спеціальних знань, виробленні і викладення ним висновків не може відбуватись сам процес пізнання суб'єктом розслідування істинних обставин злочину»⁴. На думку

¹ Див.: Степанов В. В. Проблемы использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве / В. В. Степанов // Воронеж. криминалист. чтения. — 2008. — Вып. 10. — С. 272–273.

² Див.: Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П. П. Ищенко. — М. : Юрид. лит., 1990. — 157 с.; Костицкий М. В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика» / М. В. Костицкий. — К., 1990. — 39 с.; Бородкина Т. Н. Реализация процессуального статуса специалиста на стадии предварительного расследования / Т. Н. Бородкина. — М. : Юрлитинформ, 2009. — 120 с.

³ Див.: Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судопроизводство; прокурорский надзор; криминалистика» / В. В. Циркаль. — К., 1984. — С. 10; Закатов А. А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А. А. Закатов, Ю. Н. Оропай. — К.: РИО МВД УССР. — 1980. — С. 81.

⁴ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

О. О. Бондаренка, слід визнати припустимим використання слідчим власних спеціальних знань при провадженні слідчих дій, у яких участь спеціаліста не передбачена законом як обов'язкова¹. Е. Б. Мельникова вважає, що основний принцип участі спеціаліста в проведених слідчих дій – це доцільність застосування спеціальних знань. Якщо слідчий має необхідні спеціальні знання він може, на відміну від призначення експертизи, не залучати спеціаліста. На її переконання неможливість підміни експерта слідчим і судом пов'язана з процесуальними гарантіями проведення експертизи: правами обвинуваченого, об'єктивністю оцінювання судом доказів у справі. Ці гарантії свідчать про заборону перенесення на одного з учасників процесу функцій експерта, навіть тоді, коли вони мають відповідні спеціальні знання; вказана обставина не стосується спеціаліста через те, що його участь у слідчій дії не є додатковою гарантією об'єктивності отримання й оцінювання доказів². Цю думку підтримує і Т. М. Лазарева, вважаючи, що там, де слідчий сам достатньо компетентний, він може обійтися без допомоги спеціаліста³. Ми погоджуємося з В. М. Маховим, за яким слідчий не може виступати в ролі спеціаліста, КПК не передбачає такої форми застосування спеціальних знань, як їх використання слідчим⁴. Тут поєднуються дві процесуальні фігури – слідчий і спеціаліст.

Стосовно визначення функцій, які можуть здійснювати учасники кримінального процесу, О. М. Ларін вважає, що тут функцію слід розглядати не як окрему дію, а як діяльність, сукупність дій і рішень, об'єднаних єдністю цілей; процесуальні функції – це види (компоненти, частини) кримінально-процесуальної діяльності, які розрізняються за особливими безпосередніми цілями, що досягаються під час провадження у справі⁵. Функції спеціаліста при розслідуванні злочинів мають узгоджуватися із завданнями, які для нього визначає слідчий, залучаючи його до проведення слідчих дій. Завданнями спеціаліста, залученого до проведення слідчих дій, можуть бути: 1) забезпечення виконання слідчої дії на рівні сучасних наукових

канд. юрид. наук : спец.12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Б. В. Романюк. — К., 2002. — С. 10.

¹ Див.: *Бондаренко О. О.* Поняття спеціальних знань та спеціаліста в кримінальному судочинстві / О. О. Бондаренко // Вісн. Луганськ. ін-ту внутр. справ. — 2000. — Вип. 2. — С. 108.

² Див.: *Мельникова Э. Б.* Участие специалистов в следственных действиях / Э. Б. Мельникова. — М. : Юрид. лит., 1964. — С. 48, 49.

³ Див.: *Лазарева Л. В.* Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография / Л. В. Лазарева. — М. : Юрлитинформ, 2009. — С. 136.

⁴ Див.: *Махов В. Н.* Теория и практика использования знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза» / В. Н. Махов. — М., 1993. — С. 25.

⁵ Див.: *Ларин А. М.* Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. — М. : Юрид. лит., 1986. — С. 5.

рекомендацій; 2) економія часу слідчого при проведенні окремих слідчих дій і розслідування в цілому; 3) збільшення доказової інформації; 4) консультування слідчого під час проведення слідчої дії щодо значення тих чи інших об'єктів, слідів та інших речових доказів, засноване на спеціальних знаннях; 5) надання допомоги слідчому в застосуванні найбільш ефективних і доцільних прийомів та навичок під час роботи з доказами, а також при фіксації перебігу й результатів слідчої дії; 6) надання допомоги слідчому в установленні обставин, які сприяли вчиненню злочину¹. А. А. Вайнштейн переконаний, що завданнями спеціаліста можуть бути: а) виявлення, вилучення й фіксація слідів та інших речових доказів; б) з'ясування обстановки місця події, механізму утворення слідів, призначення окремих предметів, встановлення взаємозв'язку й взаємозалежності між ними, участь в одержанні зразків для порівняльного дослідження, підготовлення умов для проведення слідчого експерименту; в) застосування науково-технічних засобів (НТЗ) і методів для виявлення слідів та предметів, роз'яснення призначення й назви предметів, допомога у викреслюванні схем, планів; г) підготування матеріалів для експертизи².

Отже, функції спеціаліста – це основні напрями його діяльності під час участі у проведенні слідчих дій, зумовлені завданнями й метою його залучення.

Слід також виділити групи осіб, які здійснюють діяльність спеціаліста: 1) особи, які проводять попередні дослідження; 2) особи, які беруть участь у проведенні слідчих дій; 3) особи, які виконують спеціальні функції (ревізор, педагог); 4) особи, що можуть виконувати функції спеціалістів (прокурор-криміналіст, слідчий-криміналіст). Таким чином, функції спеціаліста можна класифікувати:

— залежно від характеру діяльності: 1) пізнавальну – у ході виявлення, фіксації, вилучення слідів, речових доказів; 2) сприяння слідчому в проведенні слідчих дій і реалізації прав учасників кримінального процесу – у формі консультацій, роз'ясненні спеціальних правил, термінів; 3) координаційну – при взаємодії зі слідчим; 4) охоронну – упакування речових доказів, вилучених при огляді місця події, обшуку; 5) прогностичну – під час висунення версій, висловлювання спеціалістом думки щодо необхідності проведення певних слідчих дій; 6) організаційну – у разі призначення експертиз (стосовно необхідної кількості порівняльних зразків, моменту призначення експертизи); 7) методологічну – у ході проведення слідчого експерименту спеціаліст роз'яснює можливі умови проведення дослідів або які НТЗ слід застосовувати;

— залежно від слідчої дії, у якій бере участь спеціаліст, – функції під час проведення огляду місця події, допиту, обшуку, перевірки показань на місці, слідчого експерименту;

¹ Див.: *Закатов А. А., Оропай Ю. Н.* Вказ. праця. — С. 83.

² Див.: *Вайнштейн А. А.* Привлечение специалистов для участия в предварительном следствии / А. А. Вайнштейн // Труды ВЮЗИ. — М., 1966. — Т. 5. Стаття аспирантов. — С. 269, 270.

— за часом здійснення розрізняють такі функції спеціаліста: 1) які здійснюються до проведення слідчих дій (спеціаліст обирає доцільні НТЗ, визначає особливості проведення слідчої дії); 2) під час здійснення слідчих дій (сприяє слідчому в їх проведенні); 3) після закінчення проведення слідчої дії (здійснює попередження щодо запобігання злочинам). Так, спеціаліст, який брав участь в огляді місця крадіжки, звертає увагу слідчого на недосконалість технології виробництва, приладів; на підставі цього слідчий виносить подання згідно зі ст. 23¹ КПК України про вжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. Ця функція стосовно попередження вчинення злочинів, на думку О. Є. Омельченка та Д. П. Письменного, покликана сприяти виконанню завдань кримінального процесу; вона реалізується в різних процесуальних і непроцесуальних формах; фіксується в процесуальних документах (поданні слідчого); діє не тільки на учасників процесу; сприяє усуненню причин і умов учинення злочинів¹.

Із визначенням функцій спеціаліста пов'язана дискусія щодо його можливості при проведенні слідчих дій працювати, не враховуючи вказівок слідчого, О. В. Полещук, С. В. Саксін і В. В. Яровенко вважають, що процесуальна самостійність спеціаліста вбачається в адміністративній самостійності тих підрозділів і відомств, співробітником яких він є. Експертні й слідчі органи не пов'язані відносинами підпорядкованості, є самостійними, незалежними одні від одних, мають свої специфічні функції під час розслідування злочинів. Основним принципом взаємодії спеціаліста й слідчого є незалежність спеціаліста, його рівноправність зі слідчим. На їхню думку, питання технічного характеру щодо методів і засобів вирішуються спеціалістом самостійно². Б. В. Романюк дотримується іншої позиції – спеціалісти не є самостійними у своїх діях, а підпорядковуються суб'єкту розслідування³. Характерною особливістю спеціалістів є їх процесуальна несамостійність, неможливість процесуального оформлення своєї діяльності, дії спеціаліста фіксуються слідчим при проведенні слідчих дій⁴ і повинні здійснюватися за вказівкою та з дозволу слідчого, який має всю інформацію щодо розслідуваного злочину⁵. Отже, спеціаліст під час проведення слідчих дій працює під керівництвом і за участю слідчого відповідно до його вказівок.

¹ Див.: Омельченко О. Є. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинам / О. Є. Омельченко, Д. П. Письменний. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2008. — С. 23–24.

² Див.: Полещук О. В. Теория и практика применения специальных знаний в современном уголовном судопроизводстве / О. В. Полещук, С. В. Саксин, В. В. Яровенко. — М. : Юрлитинформ, 2007. — С. 70, 71, 86.

³ Див.: Романюк Б. В. Вказ. праця. — С. 11.

⁴ Див.: Сигалов Л. Е. О процессуальном положении специалиста, участвующего в производстве неотложных следственных действий / Л. Е. Сигалов // Сб. аспирант. работ. — Вып. 8. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1969. — С. 195.

⁵ Див.: Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В. И. Гончаренко. — К. : Вищ. шк., 1980. — С. 122.

Діяльність спеціаліста при розслідуванні злочинів відбувається у певних формах. Вважається, що процесуальною формою є сукупність умов, установлених процесуальним законом для здійснення органами слідства, прокуратури й суду тих дій, якими вони виконують свої функції в галузі розслідування та вирішення кримінальних справ, а також для здійснення громадянами, що беруть участь у кримінальній справі, тих дій, якими вони реалізують свої права та виконують свої обов'язки¹. У криміналістичній літературі традиційно розглядають дві форми участі спеціалістів: процесуальну й непроцесуальну. Так, С. Л. Лук'яничков і В. П. Цільвік виділяють непроцесуальну участь, що полягає в запрошенні спеціаліста слідчим, прокурором чи судом для отримання консультацій при збиранні, виявленні й оцінюванні доказової інформації; процесуальну – стосовно участі спеціаліста в проведенні слідчих і судових дій². В. М. Махов пропонує виділяти такі види допомоги спеціалістів: науково-технічну та організаційно-тактичну, яка об'єднує консультативну, методичну, криміналістичну³. В. М. Хрустальов і Р. Ю. Трубицін розглядають організаційно-методичну допомогу спеціалістів, яка охоплює визначення видів експертиз, котрі необхідно призначити за вилученими слідами й речовими доказами, місце їх проведення; підготування матеріалів і добирання зразків для порівняльного дослідження при проведенні експертиз; обрання оптимального часу та послідовності проведення експертиз⁴. П. П. Іщенко як окремий вид діяльності спеціаліста розглядає надання криміналістичної допомоги, яка полягає у виявленні доказів, поясненні механізму утворення слідів і пошкоджень, допомозі у фіксації доказів. Спеціалісти допомагають грамотно й повно описати докази у протоколі, використовують наочні засоби фіксації для закріплення доказів, виготовляють різноманітні відбитки, зліпки та копії слідів, які передають ознаки зовнішніх властивостей слідоутворюючого предмета⁵.

Ще одним видом участі спеціаліста визначають консультативну допомогу, яка полягає у роз'ясненні, порадах, консультаціях, повідомленні довідкових даних. У літературі висловлювалися міркування про залучення до процесу розслідування нової процесуальної фігури – консультанта⁶. На

¹ Див.: *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. — М. : Наука, 1968. — С. 51.

² Див.: *Лукьяничков Е. Л.* Использование специальных знаний при розыске пропавших без вести лиц / Е. Л. Лукьяничков, В. П. Цильвик // Криминалистика и судебная экспертиза. — К.: Вищ. шк., 1990. — Вып. 40. — С. 46.

³ Див.: *Махов В. Н.* Участие специалистов в следственных действиях / В. Н. Махов. — М. : ВИПИРМП, 1975. — С. 41.

⁴ Див.: *Хрусталева В. Н.* Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях / В. Н. Хрусталева, Р. Ю. Трубицын. — СПб. : Питер, 2003. — С. 33.

⁵ Див.: *Ищенко П. П.* Вказ. праця. — С. 12, 13.

⁶ Див.: *Костицкий М. В.* Вказ. праця. — С. 23; *Сорокотягин И. Н.* Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / И. Н. Сорокотягин. — Екатеринбург, 1992. — С. 17.

думку П. П. Іщенка, це не потрібно, оскільки кримінально-процесуальний закон не забороняє використовувати послуги різноманітних спеціалістів у вигляді різних порад, консультацій з метою виявлення, фіксації та вилучення доказів. Така форма допомоги спеціаліста як технічна повно реалізується при огляді місця події під час здійснення спеціалістом фото-, кіноріємки чи звукозапису, використання певних пошукових приладів, виготовлення планів, схем. При цьому спеціалісти сприяють слідчому у: 1) у виявленні доказів (кінологи, мінери, рентгенологи); 2) фіксації доказів; 3) огляді та вилученні слідів і речових доказів, які знаходяться в не доступному для слідчого місці, наприклад на дні водойми¹. О. В. Селіна виділяє інші форми участі спеціаліста в розслідуванні злочинів: 1) консультації щодо можливості призначення експертизи з конкретних питань, роз'яснення сторонам і суду інших питань, які входять до професійної компетенції спеціаліста, що здійснює обізнана особа, залучена як судом, так і захисником, – у формі участі спеціаліста у судовому засіданні, коли все сказане ним зазначається в протоколі судового засідання; 2) запрошення спеціаліста слідчим, дізнавачем, прокурором, судом на допит експерта, про що складається окремий документ, який називається «Думка спеціаліста»; 3) залучення спеціаліста для сприяння в застосуванні технічних засобів при дослідженні матеріалів кримінальної справи². Спеціаліст може запрошуватися для сприяння: 1) у виявленні, закріпленні, вилученні предметів і документів; 2) застосуванні технічних засобів для дослідження матеріалів кримінальної справи; 3) поставленні запитань експерту; 4) для роз'яснення органам розслідування й суду питань, що входять до його професійної компетенції³. Є. І. Зуєв, розглядаючи форми участі спеціалістів, виділяє непроцесуальні форми допомоги співробітників криміналістичних підрозділів: 1) участь у підготовленні призначення експертизи; 2) консультації; 3) звернення уваги слідчого на обставини, суттєві для справи; 4) повідомлення довідкових даних; 5) організаційно-технічне сприяння; 6) участь у розробленні профілактичних заходів; 7) впровадження в слідчу практику нових НТЗ і криміналістичних прийомів; 8) навчання слідчих основам застосування спеціальних знань з метою розкриття й попередження злочинів⁴.

Отже, існують такі форми (види) допомоги спеціаліста: 1) технічна – полягає в допомозі виявлення, вилучення та фіксації доказів; 2) консультаційна – полягає, наприклад, у роз'ясненні особливостей встановлення контакту під час допиту неповнолітнього, створення обстановки проведення слідчого експерименту; 3) довідкова – роз'яснення спеціальних

¹ Див.: *Ищенко П. П.* Вказ. праця. — С. 16, 17.

² Див.: *Селина Е. В.* Примененние специальных познаний в уголовном процессе / Е. В. Селина. — М.: Юрлитинформ, 2002. — С. 102.

³ Див.: *Верещагина А.* Институт специалиста в УПК РФ / А. Верещагина // Законность. — 2007. — Вып. 3. — С. 87.

⁴ Див.: *Зуев Е. И.* Непроцессуальная помощь сотрудника криминалистического подразделения следователю / Е. И. Зуев. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. — С. 12.

термінів, необхідних реквізитів певних документів; 4) інформаційна – ставити запитання учасникам вербальних слідчих дій; 5) організаційно-технічна – полягає в допомозі викреслювати схеми, плани, скласти протокол слідчої дії.

О. В. Приходько, начальник відділу Управління Служби безпеки України в Харківській області, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРО ХАБАРНИЦТВО, ВЧИНЕНЕ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблемні питання порушення кримінальної справи про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності. Зокрема, охарактеризовано типові приводи до порушення кримінальної справи. На основі їх класифікації визначено питання, що виникають у ході дослідчої перевірки, та шляхи їх з'ясування з метою прийняття обґрунтованого процесуального рішення.

Рассмотрены проблемные вопросы возбуждения уголовного дела о взяточничестве, совершаемом в сфере правоохранительной деятельности. В частности, охарактеризованы типичные поводы к возбуждению уголовного дела. На основе их классификации определены вопросы, возникающие в ходе следственной проверки, и пути их выяснения с целью принятия обоснованного процессуального решения.

Боротьба з хабарництвом на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів роботи всіх державних органів. Хабарництво є досить поширеним й у сфері діяльності органів внутрішніх справ, податкової міліції, митних органів, органів і установ виконання покарань, прокуратури й інших державних органів, які мають виконувати правоохоронні функції. При виявленні та розслідуванні цього злочину співробітники оперативних підрозділів і слідчі стикаються з певними труднощами. Зокрема, вони пов'язані з тим, що причетні до злочинів службові особи характеризуються наявністю професійних знань і навичок саме у сфері правоохоронної діяльності. Це дозволяє їм обирати кваліфіковані способи підготування, безпосереднього вчинення та приховування хабарництва, чинити активну протидію як під час викриття факту злочину, так і в перебігу подальшого розслідування й судового розгляду справи.